

วิเคราะห์สัมมปปธาน 4 เพื่อการบรรลุธรรม

An Analytical of Four Sammappadhana for Enlightenment

พระสุจินตนิท หนูชูสิทธิ์สกุล
Phra Sujintanintha Hnuchuseesakul

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส
Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Palisuksa Buddhagosa Campus, Thailand.
E-mail: panyqwutkhogthong@gmail.com

Received December 10, 2024; Revised January 31, 2025; Accepted February 14, 2025

บทคัดย่อ

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยเรื่อง “แนวทางการเจริญสัมมปปธาน 4 ในโพธิปักขิยธรรมเพื่อการบรรลุธรรม” มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์สัมมปปธาน 4 เพื่อการบรรลุธรรมกล่าวคือ 1. วิเคราะห์สังวรปธานคือ เพียรระวังยับยั้งบาปที่ยังไม่เกิดไม่ให้เกิดขึ้น การทำฉันทะให้เกิด พยายาม प्रารภความเพียร ประคองจิตตั้งมั่น สามารถบรรลุธรรมได้ 4 อย่างคือ โสตาปัตติมรรค สกทาคามิมรรค อนาคามิมรรค และอรหัตตมรรค 2. วิเคราะห์ ปหานปธาน คือ เพียรละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว การทำฉันทะให้เกิด พยายาม प्रารภความเพียร ประคองจิตตั้งมั่นสามารถบรรลุธรรมได้ 4 อย่างคือ โสตาปัตติมรรค สกทาคามิมรรค อนาคามิมรรคและอรหัตตมรรค 3. วิเคราะห์ภาวนาปธาน คือ เพียรทำกุศลที่ยังไม่เกิดให้ขึ้นสามารถบรรลุธรรมได้ 4 อย่างคือ โสตาปัตติมรรค สกทาคามิมรรค อนาคามิมรรค และอรหัตตมรรค 4. วิเคราะห์อนุรักษนาปธานคือ เพียรรักษากุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วให้ตั้งมั่นมิให้เสื่อมและ เจริญยิ่งขึ้นไป สามารถบรรลุธรรมได้ 4 อย่างคือ โสตาปัตติมรรค สกทาคามิมรรค อนาคามิมรรค และอรหัตตมรรค

คำสำคัญ: สัมมปปธาน 4; การบรรลุธรรม; โพธิปักขิยธรรม

Abstract

This article was a part of dissertation entitled “The Guideline of Four Sammappadhana Development in Bodhipakkhiyadhamma Principle for Enlightenment” contained objectives Four Sammapadhana cultivation for attaining the enlightenment are: 1) Sanvarapadhana development is that one should be diligent to prevent unhappened sins, wishing, trying, instilling perseverance, supporting the mind firmly to prevent the unhappened sins, and he can attain 4 noble states: Sotapattimagga, Sakadagamimagga, Anagamimagga, and Arahattimagga, 2) Bhavanapadhana development is that one diligently discard all risen sins and unwholesomeness, making a wish, effort, instilling perseverance for firm mind for abandoning risen unwholesome deeds, he can attain 4 noble states; Sotapattimagga, Sakadagamimagga, Anagamimagga, and Arahattimagga, 3) Bhavanapadhana development is that the one who diligently cultivates the unrisen wholesome

deeds can achieve 4 states, Sotapattimagga, Sakadagamimagga, Anagamimagga, and Arahattimagga,, 4) Anurakkhanapadha development is that the one who diligently maintains the arisen wholesome deeds for higher progress, making a wish, effort, instilling perseverance for firm mind, non-illusion, accomplishment, and fulfilment of wholesomeness, can attain 4 noble states; Sotapattimagga, Sakadagamimagga, Anagamimagga, and Arahattimagga.

Keywords: Four Sammappadhana; The Enlightenment; Bodhipakkhiyadhamma Principle

บทนำ

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งความเพียร ถ้าจะกล่าวถึงเรื่องความเพียร คือ เพียรอะไร เพียรเจริญอะไร อย่างนี้เสมอ ผิดสติแล้วต้องพูดเรื่องความเพียรว่า มีสติแล้ว สิ่งไหนควรเว้น เว้นได้หรือเปล่า สิ่งไหนควรเจริญ เจริญเป็นหรือเปล่า ต้องมาที่ความเพียรเสมอ ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตพระนครสาวัตถี พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย ได้ตรัสเรื่องความเพียรนี้ว่า ภิกษุทั้งหลาย สัมมปปธาน 4 ประการนี้คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้

1) สร้างฉันทะ พยายาม प्रारภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่นเพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น

2) สร้างฉันทะ พยายาม प्रारภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่นเพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว

3) สร้างฉันทะ พยายาม प्रारภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่นเพื่อทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น

4) สร้างฉันทะ พยายาม प्रारภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่นเพื่อความดำรงอยู่ ไม่เสื่อมหาย ภิญโญภาพ ไพบูลย์ เจริญเต็มทีแห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว

สัมมปปธาน 4 ประการนี้ แม่น้ำคงคาไหลไปสู่ทิศปราจีน บ่าไปสู่ทิศปราจีน หลากไปสู่ทิศปราจีนแม่น้ำฉันทะ อกุศลก็ฉันทะเหมือนกัน เมื่อเจริญสัมมปปธาน 4 ประการ ทำสัมมปปธาน 4 ประการให้มาก ย่อมโน้มไปสู่ นิพพาน โนมไปสู่ นิพพาน โอนไปสู่ นิพพาน (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

ภิกษุเมื่อเจริญสัมมปปธาน 4 ประการ ทำสัมมปปธาน 4 ประการให้มากย่อมโน้มไปสู่ นิพพาน โนมไปสู่ นิพพาน โอนไปสู่ นิพพาน อย่างไรคือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้

1) สร้างฉันทะ พยายาม प्रारภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่นเพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น

2) สร้างฉันทะ พยายาม प्रारภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่นเพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว

3) สร้างฉันทะ พยายาม प्रारภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่นเพื่อทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น

4) สร้างฉันทะ พยายาม प्रारภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่นเพื่อความดำรงอยู่ ไม่เสื่อมหาย ภิญโญภาพ ไพบูลย์ เจริญเต็มทีแห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเมื่อเจริญสัมมปปธาน 4 ประการ ทำสัมมปปธาน 4 ประการให้มาก ย่อมโน้มไปสู่ นิพพาน โนมไปสู่ นิพพาน โอนไปสู่ นิพพานอย่างนี้ (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) เพราะเหตุใดพระพุทธองค์จึงตรัสอย่างนี้

ความเพียรชอบที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ทั้ง 4 ประการนี้ เราควรพยายามอย่างเต็มที่ เต็มความสามารถที่จะกระทำกุศลที่ยังไม่ได้ทำให้เกิดขึ้นครบถ้วนทุกอย่างโดยเฉพาะอย่างยิ่ง กุศลธรรมที่เป็นหนทางนำไปสู่มรรค ทุกครั้งที่เราปฏิบัติอยู่ กันับว่าได้เจริญสัมมามาแล้วพยายามยังกุศลที่เกิดขึ้น แล้วให้ตั้งมั่นและพัฒนาให้เต็มบริบูรณ์ เมื่อผู้ปฏิบัติระลึกอารมณ์ที่ได้เห็นได้ยิน ได้สัมผัส และจิตที่เข้าไปรู้ บุคคลผู้ปฏิบัติจะไม่เปิด

โอกาสให้อกุศลเกิดขึ้นได้ นอกจากนี้แล้วยังเป็นการกำจัดอกุศลที่เกิดขึ้นแล้วให้หมดไปอีกด้วย ในขณะเดียวกัน เรื่องก่อให้เกิดกุศลกรรม ซึ่งยังไม่เกิดขึ้นให้เกิดขึ้นพร้อมทั้งยังเป็นการพัฒนากุศลกรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ให้ตั้งมั่นเจริญ ใหญ่พลุ่งถึงระดับมรรค ผลและนิพพานได้ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต) (2557) ได้อธิบายไว้ว่า สัมมาวายามะ เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า สัมมปปธาน หรือ ปธาน 4 คือ 1) สังวรปธาน เพียรป้องกันหรือเพียรระวัง (อกุศลที่ยังไม่เกิด) 2) ปหานปธาน เพียรละหรือเพียรกำจัด (อกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว) 3) ภวานาปธาน เพียรเจริญหรือเพียรสร้าง (กุศลที่ยังไม่เกิด) 4) อนรักขนาปธาน เพียรอนุรักษหรือเพียรรักษาและส่งเสริม (กุศลที่เกิดขึ้นแล้ว) เมื่อมีความเพียรและจิตจะได้สมาธิมีตัวอย่างใดอย่างหนึ่ง มีสติต่อเนื่องอยู่กับกรรมฐานแล้ว นิรวณไม่มี จิตสงบเป็นสมาธิก็ให้รักษา สิ่งนั้นไว้ ประคับประคองสภาวะนั้นไว้ ทำให้มันแนบแน่นยิ่งขึ้น ให้ชำนาญขึ้น จะได้เอามาใช้ประโยชน์ต่อไป (สุกัร ทุมทอง, 2559)

ฉะนั้น สัมมปปธาน 4 เป็นความเพียรอันถูกต้อง หมายความว่า ความมุ่งมั่นที่พยายามจะป้องกันความชั่วและอกุศลธรรมมิให้เกิดขึ้นในใจของตน จำจัดความชั่วและอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วในใจตน สร้างเสริมกุศลธรรมที่ติงามมิให้เกิดในใจตน และพัฒนากุศลธรรมที่ติงามซึ่งเกิดมีขึ้นแล้วในใจของตนให้ถึงความสมบูรณ์พร้อม (พระวัลโปละ ราชุละ, 2552) และเป็นองค์ธรรมเครื่องตรัสรู้ และเป็นองค์ธรรมสนับสนุนในการบรรลุธรรมได้อย่างไร

ความหมายของสัมมปปธาน

สัมมปปธาน เป็นศัพท์สมาสที่มาจากศัพท์ 2 คำว่า คือ สัมมา + ปธาน “สัมมา” แปลว่า โดยชอบ “ปธาน” แปลว่า ความเพียร สัมมปปธาน 4 จึงหมายถึง ความเพียรโดยชอบ คือ ความเพียรที่ต่อเนื่องไม่ลดละ ความเพียรที่ทำไปอย่างครึ่งๆ กลาง ๆ ทำแล้วหยุดทำไม่เรียกว่า สัมมปปธาน ความเพียรที่ทำอย่างต่อเนื่องไม่ลดละเท่านั้นจึงเรียกว่าสัมมปปธาน มี 4 อย่าง คือ 1) ความเพียรเพื่อไม่ทำอกุศลใหม่ 2) ความเพียรเพื่อละอกุศลเก่า 3) ความเพียรเพื่อทำกุศลใหม่ 4) ความเพียรเพื่อเพิ่มพูนกุศลเก่า (พระคันธสาราภิวังค์, 2549)

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตโต) (2561) ได้ให้ความหมายของสัมมปปธานไว้ว่า ปธาน คือความเพียร 4 ประการ คือ 1) สังวรปธาน เพียรระวังหรือเพียรปิดกั้น คือ เพียรระวังยับยั้งบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น 2) ปหานปธาน เพียรละหรือเพียรกำจัด คือ เพียรละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว 3) ภวานาปธาน เพียรเจริญหรือเพียรก่อให้เกิดคือเพียรทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดมี 4) อนรักขนาปธาน เพียรรักษา คือ เพียรรักษากุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วให้ตั้งมั่นและให้เจริญยิ่งขึ้นไปจนใหญ่ ปธาน 4 นี้ เรียกอีกอย่างว่า สัมมปปธาน 4 ความเพียรชอบ ความเพียรใหญ่

สัมมา แปลว่า ถูกต้อง ถูกต้อง คือทำให้หมดกิเลส ทำให้พ้นจากทุกข์ได้จริง สัมมปปธาน ความเพียรหลักที่ถูกต้อง ทำให้หมดกิเลส ทำให้พ้นทุกข์ได้จริงนี้ มีอยู่ 4 ประเด็น ต้องเพียรทำอยู่ใน 4 ประเด็นให้ครบถ้วน จึงถูกต้องและละกิเลสได้จริง ถึงความพ้นทุกข์ได้จริง คล้ายๆ กับพูดภาษาปัจจุบันว่า ครบวงจร ต้องครบทั้ง 4 อย่าง ต้องทำให้ครบวงจรของความเพียร ถ้าเพียรแค่อย่างใดอย่างหนึ่งก็ไม่ได้ผล ต้องเพียรให้ครบทั้ง 4 ทำครบวงจรของมัน จึงจะเจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้นไป ถ้าเพียรถึงจุดหนึ่ง มันก็จะเจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้นไปไม่มีเสื่อม (สุกัร ทุมทอง, 2559)

พุทธทาสภิกขุ ได้ให้ความหมายของสัมมปปธานไว้ว่า ปธาน หรือสัมมปปธาน ปธาน แปลว่า ความเพียร สัมมปปธาน แปลว่าความเพียรโดยชอบหรือ โดยถูกต้องจึงเป็นอันเดียวกันกับสัมมาวายามะ ในมรรค มืองค์แปด ปธานะกับวายามะ แปลว่า ความเพียรเหมือนกัน แต่ถ้าถือตามตัวหนังสือแล้วออกจะสนุก คือคำพูดที่แปลว่าความเพียรนี้มีมาก และล้วนแต่มีความหมายดีมาจากคำว่าวิริยะ มันมีลักษณะไปในทางกล้าหาญบุกเบิกคำว่าเพียรในภาษาไทยอะไรทำนองนั้น

ส่วนคำว่า ปธานะ ตามรากศัพท์ก็ต้องแปลว่า ทรงตัวอยู่อย่างครบถ้วนทั่วถึง หมายความว่า ทำให้มันอยู่ได้ คือทำให้มันเจริญออกไป ไปคล้ายกับคำว่าวายามะ ที่มันแผ่กว้างออกไป

มีคำว่าฐิติ หมายความว่าทรงอยู่ ตั้งอยู่ อย่างที่ไม่มีอะไร มาทำอันตรายได้ บางทีก็มีคำว่าฐิติ แปลว่า ไม่ล้มละลาย ไม่ถอยหลัง ปรักมะ แปลว่าก้าวไปข้างหน้า และอัปปฏิวาณีกะอีกคำหนึ่ง คือไม่ถอยหลัง คำแทนชื่อของคำว่า ความเพียร โดยภาษาบาลีมีมากอย่างนี้เราถือเอาความหมายของแต่ละคำมารวมกันเข้า ก็จะได้ความดี นี้เรียกว่าถือกันตามตัวหนังสือ ทรงตัวอยู่ได้ ไม่ล้มละลาย มีความแผ่ออกไป รุดหน้าไม่หยุดไม่ถอยหลัง และมีลักษณะแห่งความกล้านี้ฟังดูแล้วจะเรียกว่าน่าหวั หรือน่าหวั

แต่มีความหมายที่น่าสนใจที่ลำบากอย่างยิ่งก็ไม่ว่าจะแปลว่าอะไร ให้มันมีความหมายครบหมดอย่างที่ได้กล่าวมาแล้วว่า แผ่รุดไปข้างหน้า ไม่ถอยหลัง แล้วก็มี ความกล้าหาญด้วย 3 นี้เรียกว่า ความเพียรตามตัวหนังสือ คืออย่างนี้ เดียวนี้มาเรียกว่า สัมปธาน มันยิ่งชัดลงไปอีก คือว่าดันไม่ได้ คือหมายเฉพาะความเพียรที่ถูกต้อง สิ่งที่เราเรียกว่า ความเพียรนั้น ใช้ไปในทางผิดก็ได้ เป็นมิจฉาวายามะอย่างนี้ก็มี เขาก็สำเร็จประโยชน์ไปตามหนทางที่ผิดไป ก็เพราะความเพียรด้วยเหมือนกัน ฉะนั้นเมื่อเขาต้องการผิด เขาก็ทำให้สำเร็จประโยชน์ได้ด้วยความเพียรที่ผิด เดียวนี้จำกัดความชัดลงไปว่า

- 1) สัมปธาน คือ ความเพียรที่ถูกต้อง
- 2) สัมมวายามะ คือ ความพยายามที่ถูกต้อง (พุทธทาสภิกขุ, 2550)

นอกจากนี้ในหมวดธรรมเกี่ยวกับการปฏิบัติแทบทุกหมวดจะพบความเพียรแทรกอยู่ด้วย ในชื่อใดชื่อหนึ่ง การเน้นความสำคัญของธรรมข้อนี้ อาจพิจารณาได้จากพุทธพจน์ เช่น ธรรมนี้ เป็นของสำหรับผู้ปรารถนาความเพียร มิใช่สำหรับคนเกียจคร้าน (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) ดังพระพุทธพจน์ว่า ภิกษุทั้งหลายบุคคลรู้ชัด ถึงคุณธรรม 2 ประการ คือ

- 1) ความเป็นผู้ไม่สั่นโคธในกุศลธรรมทั้งหลาย
- 2) ความเป็นผู้ไม่ยอมถอยหลังในการบำเพ็ญเพียร

องค์ประกอบของสัมปธาน 4

องค์ประกอบของสัมปธาน 4 (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) เป็นองค์ประกอบที่ช่วยส่งเสริมให้เกิดญาณ เป็นเรื่องของความเพียร 4 หรือสัมมวายามะ ได้แก่ ความพยายามในทางที่ชอบ ซึ่งเป็นการปฏิบัติในขั้นของจิตใจ คือ ในส่วนของจิตตสิกขา ในข้อธรรมนี้ได้แสดงไว้เป็น 4 อย่างคือ

(1) สังวรปธาน คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ สร้างฉันทะ พยายาม ปรารถนาความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่นเพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น สังวรปธาน ได้แก่ เพียรระวังไม่ให้บาปเกิดขึ้นภายในจิตใจ ในขั้นของการปฏิบัตินั้น ทรงสอนให้ปลูกฝังความพอใจในการที่จะสำรวมระวัง เพื่อไม่ให้บาปเกิดขึ้นภายในจิต อันได้แก่การสำรวมอินทรีย์ทั้ง 6 คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2552) ในเวลา เห็นรูป ฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรสถูกต้องโผฏฐัพพะ และรู้ธรรมารมณ์ด้วยใจไม่มีความยินดียินร้ายเกิดขึ้นครอบงำจิตได้ แต่การปฏิบัติเช่นนี้จะต้องอาศัยความ พยายาม ปรารถนาความเพียร คือมีการกระทำที่ติดต่อกันไป สามารถสำรวจได้มากน้อยแค่ไหน เพียงใด ก็ประครองจิตไว้ คือรักษาคุณภาพจิตไว้ในฐานะนั้น ๆ แล้วก็พยายามสำรวมระวังต่อไป

สัมปธานข้อแรกคือ สังวรปธาน ได้แก่ ระวัง คือระวังไม่ให้เกิดขึ้น มั่นกินความไปถึงป้องกัน หรืออะไรก็ตามที่เนื่องเป็นอย่างเดียวไปหมด เรียกว่าระวัง ระวังอย่าให้มากระทบ คำว่าบาป หรืออกุศลธรรมอันลามก คือความชั่วบาปทั้งหลาย ว่ามันเป็นเรื่องทำให้เกิดความทุกข์ อย่างน้อยที่สุดก็ทำให้เกิดความไม่น่าดู ความเศร้า

หมอง ที่เราเรียกกันว่าสกปรก บาบนี้ ไม่ใช่ทำความทุกข์อย่างเดียว บาปสกปรกด้วย หรือไม่ใช่สกปรกอย่างเดียว ทำให้เกิดความทุกข์ด้วย

รวมความแล้ว ตรงตามความหมายของคำว่า ความทุกข์คือดูแล้วน่าขยะแขยง คำว่าทุกข์ ถ้าแปลเอาความหมายที่กว้างขวางทุกทิศทุกทางแล้วต้องแปลว่า ดูแล้วน่าเกลียด น่าขยะแขยง นี่คือ

- 1) ระวังบาปที่ไม่เกิด อย่าให้เกิด
- 2) ระวัง อย่าให้บาปเกิด
- 3) อย่าให้ช่อง อย่าให้ออกาสแก่การเกิดแห่งบาป

ก็คือมีสติ จัดเป็นความเพียรโดยชอบ (พุทธทาสภิกขุ, 2550)

(2) ปหานปธาน คือ ฝึกในธรรมวินัยนี้ สร้างฉันทะ พยายาม ปราศจากความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่นเพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) คำว่า ปหานปธาน ได้แก่ เพียรพยายามที่ละบาป ละอกุศล ซึ่งมีอยู่แล้วภายในจิตใจ โดยอาศัยการพิจารณาเห็นโทษของบาป ของอกุศลที่มีอยู่ภายในจิตแห่งตนแล้ว ปลุกฝังความพอใจในอันที่จะละบาปอกุศลเหล่านั้นไปจากจิต และใช้ความพยายาม ปราศจากความเพียรมีการกระทำติดต่อกันสามารถละบาปอกุศลได้ จะมากหรือน้อยก็ตาม พยายามรักษาคุณภาพจิตเอาไว้ในจุดนั้น อย่างที่พระพุทธองค์ตรัสสอนไว้ว่า ให้รักษาความดีไว้ เหมือนเกลือรักษาความเค็มฉะนั้น

สัมมปธานข้อที่ 2 คือ ปหานปธาน ได้แก่ เพียรละ เพราะว่า ความเพียรข้อที่ 1 นั้นเป็นเพียรป้องกันไม่ให้เกิด ถ้ามันผลออกไป มันเกิดแล้ว หรือมันเกิดอยู่ก่อนแล้วก็ต้องละ ละกระทั่งความเคยชินที่เราละการกระทำที่ไม่ควรกระทำนั้นเป็นส่วนข้างบน และความเคยชินที่เป็นเหตุให้กระทำอย่างนั้น มันก็มีอยู่ในส่วนลึก นี่ก็ต้องพยายามละ วิธีใดที่จะละมันได้จะต้องพยายามโดยวิธีนั้น แต่โดยส่วนใหญ่แล้วมันมีหลักพอที่จะกล่าวได้ว่า

อย่าปล่อยให้มันเกิดได้ มันก็จะค่อยๆ ละไปเอง คือละความเคยชินที่จะเป็นอย่างนั้น ความเคยชินที่จะเป็นอย่างนั้น มันก็เกิดเพราะว่าเรามันทำกันซ้ำๆ กันลงไป ฉะนั้น จึงมีการละเว้นที่จะไม่ทำ และจะเป็นการละความเคยชินที่จะทำอย่างนั้นพร้อมกันไปในตัวเรียกว่ามันละได้ทั้ง 2 อย่างการละนี้ เรียกกันว่า ปหานะ ก็ยังต้องอาศัยสิ่งที่เรียกว่าสติอยู่แน่นอน เป็นสติในอีกความหมายหนึ่งซึ่งเกิดขึ้นทันทั่วทั้งที่แล้วก็รู้ว่าจะต้องละ (พุทธทาสภิกขุ, 2550)

(3) ภาวนาปธาน คือ ฝึกในธรรมวินัยนี้ สร้างฉันทะ พยายาม ปราศจากความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่นเพื่อทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) คำว่า ภาวนาปธาน คือ เพียรพยายามที่จะกระทำให้กุศลเกิด ได้แก่ ความดีทั้งหลายที่ยังไม่เกิด ให้เกิดขึ้น โดยไม่จำเป็นว่า กุศลความดีเหล่านั้นจะมากหรือน้อยก็ตาม ให้ปลุกฝังความพอใจในการที่จะเสริมสร้างกุศลคุณงามความดีให้บังเกิดขึ้น แล้วใช้ความพยายามในการสร้างกุศลโดยมีความเพียรที่ติดต่อกันไป ไม่ทำๆ หยุดๆ เมื่อสามารถทำความดีได้มากน้อยแค่ไหนเพียงใดก็ตาม ก็พยายามรักษา คุณภาพจิตไว้สม่ำเสมอ

สัมมปธานข้อที่ 3 คือภาวนาปธาน ได้แก่ เพียรเพื่อการเกิดขึ้นแห่งกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดข้อความบ่งชัดอยู่แล้วว่าที่ยังไม่เกิด เป็นอีกส่วนหนึ่งต่างหากจากที่เกิดอยู่แล้ว แต่ข้อนี้ หมายถึงจะให้มันก้าวหน้า ส่วนที่เกิดอยู่แล้ว ก็ไม่สันโดษ คือไม่พอใจเพียงเท่านั้น อย่างที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ว่า ไม่รู้จักพอในกุศลธรรม ฉะนั้น เราจึงทำให้เกิดอีก พยายามพากเพียรทำให้เกิดสูงขึ้นไป หรือมากขึ้นไปในส่วนที่มันยังไม่มีสำหรับคำว่ากุศล คำนี้เป็นความดี ความฉลาด แต่ถ้าเคยเรียนภาษาบาลีหรือมีเค้าเงื่อนมาจากภาษาบาลีไปถึงว่า

- 1) ตัดความชั่ว
- 2) ตัดสิ่งที่ชั่ว

เราพยายามทำให้กุศลเกิดนั้น คือพยายามให้สิ่งที่ตัดความชั่วได้เกิด แต่ถ้าความดีเข้ามาแทนอยู่แล้ว ความชั่วก็เกิดไม่ได้เหมือนกัน ถ้าเพื่อจะให้ดีจริง ๆ ก็ต้องเป็นเรื่องตัดความชั่ว เหมือนกับว่าตัดวัชพืชในไร่ในนาให้

ความเจริญแก่ข้าวกลา พืชพรรณธัญญาหาร ฉะนั้น สิ่งที่เราเรียกว่ากุศล หรือความดีนั้น ยังไม่ใช่สูงสุด มันยังมีอะไรอีก อย่างหนึ่ง ซึ่งจะมาหลังจากนั้นที่ว่า ละความชั่วได้แล้ว ทำความดีให้เกิดแล้ว แล้วมันจะมีอะไรตามมาอีกทีหนึ่ง หลังจากนั้น ซึ่งทุกคนคงจะทายถูกว่า จุดหมายปลายทางคือดับทุกข์สิ้นเชิง หรือพระนิพพานซึ่งไม่ว่าจะพูดว่าชั่ว หรือดี (พุทธทาสภิกขุ, 2550)

(4) อนุรักษนาปธาน คือ ฝึกฝนในธรรมวินัยนี้ สร้างฉันทะ พยายาม ปราศจากความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่นเพื่อความดำรงอยู่ ไม่เลือนหาย ภิญโญภาพ ไพบูลย์ เจริญเต็มที่แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) คำว่า อนุรักษนาปธาน คือ การพยายามรักษากุศลที่เกิดขึ้นแล้วไม่ให้เสื่อมไป ในขั้นนี้ก็มีนัยเช่นเดียวกัน คือ ต้องปลูกฝังความพอใจ ให้กุศลความดีมีอยู่ เป็นอยู่ภายในจิต และใช้ความพยายามที่จะรักษาไว้ โดยมีการกระทำสืบทอดกันไป และเมื่อปฏิบัติได้ถูกต้องสมบูรณ์เช่นนี้แล้วปริมาณของบาปอกุศลที่ยังไม่เกิดก็ไม่เกิด ที่เกิดแล้วจะถูกลดลงไปตามลำดับ ปริมาณของกุศลที่ยังไม่เกิดก็เกิดขึ้น เมื่อเกิดขึ้นแล้วก็จะดำรงอยู่ตลอดไปดังที่มีคำกล่าวไว้ว่า

ลักษณะเหล่านี้เปรียบเหมือนกับน้ำในสระที่ขุ่น เมื่อเราพยายามป้องกันน้ำที่ขุ่นข้นไม่ให้เข้ามาแล้วก็เอาส่วนที่ขุ่นข้นออกไป นำส่วนที่เป็นน้ำใสเข้ามา ปริมาณความขุ่นข้นจะเจือจางไปโดยลำดับ ๆ ในที่สุดสระน้ำนั้นจะอยู่ในสภาพพร้อมที่จะใช้สอยบริโภคดื่มกินได้ จิตใจของบุคคลที่จะใช้ความเพียรพยายามผ่านขั้นตอนมาดังที่กล่าวแล้วจะมีลักษณะเช่นเดียวกัน คือจะเป็นจิตที่สะอาดขึ้นสงบขึ้น

สัมปธานข้อที่ 4 คือ อนุรักษนาปธาน ซึ่งมันยืดยาวด้วยคำพูด จึงมักจะสรุปรวมความแต่เพียงว่า รักษากุศลที่เกิดขึ้นแล้ว มักจะพูดกันเพียงเท่านั้นไม่สมบูรณ์ ถ้าใครเรียนหรือสอนกันอยู่เพียงเท่านั้น ก็ช่วยขยายความออกไปเสียให้สมบูรณ์ คือความไพบูลย์ หรือความเจริญเต็มรอบแห่งกุศลธรรม อย่างรักษาไว้เฉยๆ คงที่เหมือนที่เราชอบล้อกันว่ามันไม่เลื่อนชั้นเลย นั่นก็รักษาอยู่ คงที่อยู่ทำเฉยๆ แต่พระบาลีนั้นมิว่า

- 1) เพื่อความตั้งอยู่
- 2) เพื่อความไม่เลอะเลือน
- 3) เพื่อความงอกงามไพบูลย์เจริญเต็มรอบ

ขอให้สังเกตคำว่า ตั้งอยู่นี้คือมีอยู่ นี้ได้แก่การรักษา ไม่เลอะเลือน คือไม่มีอะไรเข้ามาแทรกแซง เลอะเลือน เศร้าหมอง วิปริตแล้วถึงงอกงาม คือขยายตัวต่อไปแล้วไพบูลย์มีความหมายอย่างเดียวกันว่าเต็มรอบ คือเต็มถึงที่สุดแห่งกุศลธรรมนั้นๆ ตามพระบาลีที่ตรัสไว้เป็นข้อความที่เป็นการปฏิบัติขั้นสูง คือขั้นที่จะบรรลุมรรค 4 ผล 4 นิพพาน 1 แต่เราประยุกต์โดยเอามาใช้ให้ได้ในการบำเพ็ญประโยชน์ หรือหน้าที่การงานทุกอย่าง ฉะนั้นจึงขอสรุปไว้ด้วยคำกลางๆ ว่า ระวัง ละ เว้น สร้างสรรค์ แล้วก็รักษา (พุทธทาสภิกขุ, 2550)

ฉะนั้น อนุรักษนาปธาน (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) ฝึกฝนในธรรมวินัยนี้ ตามรักษาสมาธินิमितที่ชัดดีซึ่งเกิดขึ้นแล้ว คือ รักษาอารมณ์สมาธิต่างๆ ที่ปรากฏชัดดี ทำให้จิตมีความตั้งมั่น เบิกบาน ไร้กิเลส นิวรณ์ โดยแยกเป็นสัญญาเกี่ยวกับความไม่สวยไม่งาม ในร่างกาย มีความสำคัญในศพที่เหลืออยู่แต่กระตุกเป็นต้นนี้เรียกว่า อนุรักษนาปธาน

วิเคราะห์สัมปธาน 4 เพื่อการบรรลุธรรม

1. วิเคราะห์สังวรปธานเพื่อการบรรลุธรรม สังวรปธาน ได้แก่ เพียรระวังไม่ให้สิ่งที่ไม่พึงประสงค์ หรืออกุศลธรรมเกิดขึ้น เมื่อทำความเพียรในสติปัฏฐานอยู่ มันไม่มีโอกาสที่กิเลสจะเกิด เป็นการป้องกัน ระวังอะไรไม่ให้อกุศลเกิดอยู่ในตัว ดูให้ชัดลงไปอีก เป็นเรื่องๆ รายๆ ไป เพื่อเกิดไม่ได้แห่งอะไรก่อน คือตามหลักว่า เมื่อลงมือทำสมาธิแล้ว ไม่ให้โอกาสแก่นิวรณ์ แปลว่า ป้องกันอกุศล เช่นนิวรณ์ ไม่ให้เกิดขึ้นได้ เขาเรียกว่า ทำสติปัฏฐานเป็นอย่างนั้น ในขณะที่ปฏิบัติสติปัฏฐานอยู่ในหมวดแรกที่สุด ก็จะป้องกันไม่ให้กายสังขารอันหยาบเกิดขึ้น กายสังขาร

หยาบ คือลมหายใจที่หยาบ ที่ผิดปกติ ที่เป็นที่ตั้งแห่งความไม่ระงับของร่างกาย ก็เป็นการป้องกันไม่ให้กายสังขาร หยาบเกิดขึ้น (พุทธทาสภิกขุ, 2550)

การบรรลุโสดาปัตติมรรคละกิเลสเหล่านี้ได้ กิเลสเหล่านั้น ใครๆ ไม่ควรกล่าวว่า 1) เป็นอดีต 2) เป็นอนาคต 3) เป็นปัจจุบันและโสดาปัตติมรรคย่อมละกิเลสทั้งหลายก็หาไม่ได้ แต่ว่าโสดาปัตติมรรคละกิเลสเหล่านี้ พระผู้มีพระภาค หมายเอากิเลสเหล่านั้น จึงตรัสว่า อุปปนนาน ปาปกาณ เป็นต้น โสดาปัตติมรรคย่อมละกิเลส อย่างเดียวเท่านั้นก็หาไม่ได้ เพราะความที่กิเลสทั้งหลายยังมิได้ถูกละอุปาทินนขันธเหล่านี้ได้พั้งเกิดขึ้น โสดาปัตติมรรคย่อมละอุปาทินนขันธเหล่านั้นนั้น ฉะนั้น โสดาปัตติมรรคนั้นจึงมีอรรถกว้างขวางด้วยประการฉะนี้ โสดาปัตติมรรคจึงชื่อว่าย่อมออกไปจากอุปาทินนขันธ และอุปาทินนขันธแต่เมื่อว่าโดยอำนาจภาพแล้วกล่าวคือ

1) การเจริญสังวรปธานเพื่อการบรรลุโสดาปัตติมรรคด้วยละสังโยชน์ 3 ประการ คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา และสีลัพพตปรามาสได้ย่อมออกไปจากอบายภูมิ

2) การเจริญสังวรปธานเพื่อการบรรลุสกทาคามีมรรคด้วยการละสังโยชน์เบื้องต้น 3 ประการ คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส และบรรเทาการมรณะกับปฏิฆะได้ย่อมออกไปจากสุคติภพบางส่วน

3) การเจริญสังวรปธานเพื่อการบรรลุอนาคามีมรรคด้วยการละสังโยชน์เบื้องต้น 5 ประการคือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส กามราคะ ปฏิฆะได้ และละสังโยชน์เบื้องต้นได้ 3 ประการ คือ รูปราคะ อรูปราคะ มานะได้ย่อมออกไปจากสุคติภพ

4) การเจริญสังวรปธานเพื่อการบรรลุอรหัตมรรคด้วยการละสังโยชน์ 10 ประการ คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส กามราคะ ปฏิฆะ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ และอวิชชาทั้งหมดย่อมออกไปจากรูปภพและอรูปภพ (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

2. วิเคราะห์ปหานปธานเพื่อการบรรลุธรรม ดังพระพุทธพจน์ว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ สร้างฉันทะ พยายามปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่นเพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) ลักษณะของการทำความเพียร ข้อที่ 2 คือ เป็นผู้ที่กลัวต่อโทษแห่งวัฏฏะ มีทั้งตีทั้งชั่ว ฉะนั้น ดูว่าวัฏฏะนี้ มีอะไรที่น่ากลัว

1) ความทุกข์ หรือความชั่วนี้เห็นง่าย

2) ความดีเป็นความทุกข์นี้เห็นยาก

ต้องไปเรียนต้องไปวิเคราะห์ โดยหลักกว้างๆ ว่า ถ้ามันเป็นสิ่งที่ปรุงแต่งเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยแล้วมันก็ไม่เที่ยง และเป็นทุกข์ เรามองกันยิ่งกว่านั้นอีกว่า สิ่งที่เรารู้เข้าใจว่าดีหรือความสุขนี้หลอกให้ติดยึดถืออย่างยิ่งแล้วก็ได้เป็นความทุกข์ นี่เพราะคิดว่าดีด้วยกันทั้งนั้นเลย คนพาลทำความชั่ว ก็เพราะคิดว่าดีแล้วก็ติดดีแบบนั้นแล้วก็ได้ทำความชั่วแล้วก็เป็นทุกข์ ถึงบัณฑิตก็เหมือนกัน บัณฑิตขนาดธรรมดาสมาณียังติดความดีแล้วก็ความดีเป็นเหตุให้เขาดิ้นรนแล้วก็ติดอยู่ในวัฏฏะ ซึ่งมีความดีเป็นเสน่ห์

ฉะนั้น ต้องถือว่าวัฏฏะนี้ มีทั้งความชั่วและความดีระคนปนกันไป คือบุญและบาป ดีแลชั่ว สุขและทุกข์ ระคนปนกันไป แต่ความรู้สึกของคนผู้กระทำนั้น จะรู้สึกไปในทางว่าดีเสมอ คืออย่างผิดก็มีดีอย่างถูกต้องก็มี ฉะนั้น วัฏฏะก็ยังวนเวียนอยู่ที่นี่ ถ้าบุรุษผู้นั้นกลัวต่อโทษแห่งวัฏฏะจึงได้ทำความเพียรเพื่อออกไปจากวัฏฏะ อย่าให้วายน้ำวนอยู่แต่ในวัฏฏะควรจะถือว่านี่เป็นหลักสำคัญ เป็นใจความสำคัญของการทำความเพียร เขาต้องกลัวต่อโทษหรือความทุกข์ที่มีอยู่จริงแล้วก็ทำความเพียรเพื่อจะออกไปเสียจากโทษนั้นๆ (พุทธทาสภิกขุ, 2550) ความเพียรเพื่อละอกุศลเก่า อกุศลเก่า คือ บาป หรือความประพฤติไม่ดี ทางกาย วาจา ใจ ซึ่งเราได้กระทำไว้ อกุศลที่เราได้เคยมาแล้วในภพก่อนๆ เราจำไม่ได้ว่าได้ทำอะไรบ้าง เพราะทุกคนก็เคยทำกันมาแล้ว ความตั้งใจดังกล่าวเป็นความเพียรเพื่อละความเพียรเป็นสิ่งที่สำคัญยิ่ง ผู้ไม่มีความเพียรไม่อาจดำรงอยู่ในโลกได้ทุกคนต้องประกอบอาชีพ มี

[illegible]

1

1

1000

4. วิเคราะห์อนุรักษนาปธานเพื่อการบรรลุธรรม อนุรักษนาปธาน คือการรักษากุศลที่เกิดขึ้นแล้ว ได้แก่ ความเพียร หรือความเจริญเต็มรอบแห่งกุศลธรรม อยู่รักษาไว้เฉยๆ คงที่ เหมือนที่เราชอบนั้นรักษาอยู่ คงที่อยู่ แต่พระบาลีนั้นมีว่า 1) เพื่อความตั้งอยู่ 2) เพื่อความไม่เลอะเลือน 3) เพื่อความงอกงามเพียรเจริญเต็มรอบ ขอให้สังเกตคำว่าตั้งอยู่ คือมีอยู่ ได้แก่ การรักษา ไม่เลอะเลือน คือไม่มีอะไรเข้ามาแทรกแซง เลอะเลือน เศร้าหมอง วิปริต แล้วถึงงอกงาม คือขยายตัวต่อไป แล้วเพียร มีความหมายอย่างเดียวกันว่าเต็มรอบ คือเต็มถึงที่สุดแห่งกุศลธรรมนั้นๆ ตามพระบาลีที่ตรัสไว้นี้ มันเป็นข้อความที่เป็นการปฏิบัติขั้นสูง คือขั้นที่จะบรรลุมรรค 4 ผล 4 นิพพาน 1 แต่นี้เราประยุกต์โดยเอามาใช้ให้ได้ในการบำเพ็ญประโยชน์ หรือหน้าที่การงานทุกอย่างนั้น จึงขอสรุปไว้ด้วย คำกลางๆ ว่า ระวัง ละเว้น สร้างสรรค์แล้วก็รักษา สืบความหมายนี้ ถ้าเป็นไปในทางโลกๆ อยู่ที่บ้านที่เรือน ก็เกี่ยวกับการแสวงหาประโยชน์อย่างบ้านเรือน ยกตัวอย่างในงานบ้านเรือนที่ต่ำ ๆ ที่สุด คือการเลี้ยงวัวเลี้ยงควาย จะต้องใช้ธรรมะ 4 ประการนี้อย่างไบบ้าง พุทให้ชัดด้วยคำ 4 คำนี้ คือ ระวัง ละเว้น สร้างสรรค์ รักษา คำว่าระวัง อย่างนี้ มันก็ต้องมีระวังทุกอย่าง ที่เกี่ยวกับเลี้ยงวัวเลี้ยงควาย ข้อนี้ไม่ใช่เรื่องทำให้เสียเวลาเปล่าๆ เป็นการฝึกให้พุทธบริษัทเรา รู้จักถือเอาความหมาย รู้จักแยกแยะความหมาย รู้จักพิจารณาให้รอบคอบ เพื่อให้ได้ความหมายมา ครบถ้วนพุดแต่การระวังอย่างเดียวก่อน มีการระวัง เพียรระวังเกี่ยวกับวัวควาย เอาตามสามัญสำนึกก่อน ระวังอย่าให้ควายหาย ระวังอย่าให้ควายเจ็บไข้ ระวังอย่าให้มันไปทำอันตรายใครเข้า หรือว่าจะไปทำความเสียหายทุกอย่าง (พุทธทาสภิกขุ, 2550)

วิเคราะห์อนุรักษนาปธานเพื่อการบรรลุธรรมคือ การเจริญอนุรักษนาปธานเพื่อการบรรลุโสดาปัตติมรรคละกิเลสเหล่าใดได้ กิเลสเหล่านั้น และโสดาปัตติมรรคย่อมไม่ละกิเลสทั้งหลายก็หาได้ แต่ว่าโสดาปัตติมรรคละกิเลสเหล่าใด พระผู้มีพระภาค หมายเอากิเลสเหล่านั้น จึงตรัสว่า อุปปนนาน ปาปกาณ เป็นตัน โสดาปัตติมรรคย่อมละกิเลสอย่างเดียวกันเท่านั้นก็หาได้ เพราะความที่กิเลสทั้งหลายยังมิได้ถูกละอุปาทินนขันธเหล่าใดพึงเกิดขึ้น โสดาปัตติมรรคย่อมละอุปาทินนขันธเหล่านั้นนั้น สมจริงดังพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า

ด้วยโสดาปัตติมคคญาณ อันเป็นเหตุดับซึ่งอกิสังขารและวิญญานได้ เว้นภพทั้ง 7 แล้วอุปาทินนขันธเหล่าใด คือนามและรูปพึงเกิดขึ้นในสงสารอันหาเบื้องต้นและเบื้องปลายรู้มิได้ อุปาทินนขันธเหล่านั้นย่อมดับไป ในอริการนี้ (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) ฉะนั้น โสดาปัตติมรรคนี้จึงมีอรรถกว้างขวางด้วยประการฉะนี้ โสดาปัตติมรรคจึงชื่อว่าย่อมออกไปจากอุปาทินนขันธ และอนุปาตินนขันธแต่เมื่อว่าโดยอำนาจพแล้วกล่าวคือ

1) การเจริญอนุรักษนาปธานเพื่อการบรรลุโสดาปัตติมรรคด้วยละสังโยชน 3 ประการ คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา และสัสสัพพตปราคาสได้ย่อมออกไปจากอบายภูมิ

2) การเจริญอนุรักษนาปธานเพื่อการบรรลุสกทาคามีมรรคด้วยการละสังโยชนเบื้องต้น 3 ประการ คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สัสสัพพตปราคาส และบรรเทาการมรคากับปฏิมะได้ย่อมออกไปจากสุคติภพบางส่วน

3) การเจริญอนุรักษนาปธานเพื่อการบรรลุอนาคามีมรรคด้วยการละสังโยชนเบื้องต้น 5 ประการ คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สัสสัพพตปราคาส การมรค ปฏิมะได้ และละสังโยชนเบื้องต้น 3 ประการ คือ รูปราคะ อรูปราคะ มานะได้ย่อมออกไปจากสุคติภพ

4) การเจริญอนุรักษนาปธานเพื่อการบรรลุอรหัตมรรคด้วยการละสังโยชน 10 ประการ คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สัสสัพพตปราคาส การมรค ปฏิมะ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ และอวิชชาทั้งหมด ย่อมออกไปจากรูปภพและอรุภพ (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2552)

สรุป

สัมมปธาน คือ ความเพียรโดยชอบ ได้แก่ ความเพียรที่ต่อเนื่องมี 4 อย่าง ได้แก่ 1) สังวรปธาน ความเพียรเพื่อไม่ทำอกุศลใหม่ 2) ปหานปธาน ความเพียรเพื่อละอกุศลเก่า 3) ภาวนาปธาน ความเพียรเพื่อทำกุศลใหม่

และ 4) อนุรักษนาปธาน ความเพียรเพื่อเพิ่มพูนกุศลเก่า เป็นภาเวตัพพธรรม คือ ธรรมะที่ควรทำให้เกิดขึ้น ความเพียรมีอุปการะมากต่อการบรรลุธรรม ถ้าหากขาดความเพียร ไม่มุ่งมั่นบากบั่นก้าวรุดเดินไปข้างหน้า การบรรลุธรรมย่อมมีไม่ได้ ส่วนการวิเคราะห์สัมมปปธาน 4 เพื่อการบรรลุธรรมกล่าวคือ 1) วิเคราะห์สังวรปธานคือ เพียรระวังยับยั้งบาปที่ยังไม่เกิดไม่ให้เกิดขึ้น การทำฉันทะให้เกิด พยายาม ปราศจากความเพียร ประคองจิตตั้งมั่นสามารถบรรลุธรรมได้ 4 อย่างคือ โสตาปัตติมรรค สกทาคามิมรรค อนาคามิมรรค และอรหัตตมรรค 2) วิเคราะห์ปหานปธาน คือ เพียรละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว การทำฉันทะให้เกิด พยายาม ปราศจากความเพียร ประคองจิตตั้งมั่นสามารถบรรลุธรรมได้ 4 อย่างคือ โสตาปัตติมรรค สกทาคามิมรรค อนาคามิมรรคและอรหัตตมรรค 3) วิเคราะห์ภาวนาปธาน คือ เพียรทำกุศลที่ยังไม่เกิดให้ขึ้นสามารถบรรลุธรรมได้ 4 อย่างคือ โสตาปัตติมรรค สกทาคามิมรรค อนาคามิมรรค และอรหัตตมรรค 4) วิเคราะห์อนุรักษนาปธานคือ เพียรรักษากุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วให้ตั้งมั่นมิให้เสื่อมและ เจริญยิ่งขึ้นไป สามารถบรรลุธรรมได้ 4 อย่างคือ โสตาปัตติมรรค สกทาคามิมรรค อนาคามิมรรค และอรหัตตมรรค

เอกสารอ้างอิง

- พระคันธसारทิวังศ์. (2549). *โพธิปักขิยธรรม*. กรุงเทพฯ: บุญศิริการพิมพ์.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2557). *พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย*. (พิมพ์ครั้งที่ 39). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พุทธทาสภิกขุ. (2550). *โพธิปักขิยธรรมประยุกต์*. กรุงเทพฯ: ตถาคตา พับลิเคชั่น.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2552). *อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2561). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*. (พิมพ์ครั้งที่ 41). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ผลิธัมม.
- สุภีร์ ทุมทอง. (2559). *สัมมปปธาน 4 อธิบาย 4*. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: ภาพพิมพ์.